

PHONETIC CHANGES IN ROMANCE LANGUAGES

Maria-Laura Rus
Lecturer PhD, UMFST Tîrgu Mureş

Abstract: The phonetic changes in the Romance languages are caused by the so-called “phonetic laws. This fact is easily observed in those regular aspects that derive from the comparative study of different Romance languages and the Latin language. We discuss and illustrate these changes only at the level of vowels.

Keywords: Romance language, phonetic change, phonetic law, diphthongization, nasalization

Începând cu secolul al XIX-lea studiile lingvistice au adus în discuție regularitatea schimbărilor fonetice în limbile romanice. Neogramaticii au văzut în corespondențele dintre latină și limbile romanice niște „legi naturale” care acționează fără excepție. Desigur, astăzi, concepția poate părea exagerată, însă se poate vorbi, totuși, cu destulă îndreptățire, despre „legi fonetice”, întrucât aspectele regulate care decurg din studiul comparat al diferitelor limbi romanice și din latină sunt evidente.

În lucrarea de față ne vom opri numai la schimbările fonetice de la nivelul vocalismului. În acest caz, probabil cea mai evidentă și importantă modificare a fost înlocuirea corelației de cantitate prin corelația de calitate a vocalelor¹. Este o transformare a întregului sistem vocalic, generată de modificarea accentului muzical în accent dinamic. De asemenea se neutralizează opoziția dintre anumite foneme vocalice: [ē] și [ī] converg în [e], [ō] și [ū] converg în [o], în timp ce din [ā] și [ǣ] rezultă un singur [a]:

lat. *lignum* > rom. *lemn*, it. *legno*, sp. *leno*, ptg. *lenho*

lat. *crēdit* > rom., it. *crede*, sp., ptg. *cre(e)*

lat. *flōrem* > rom. *floare*, it. *fiore*, sp., ptg. *flor*, fr. *fleur*

lat. *gūla* > rom. *gură*, it. *gola*, fr. *gueule*

Obs.: Româna se înscrie doar parțial în fenomenul de evoluție a lui [ō] și [ū]. Franceza inovează, în raport cu celelalte limbi romanice: ea păstrează pe [e] în silabă închisă, dar îl diftonghează în silabă deschisă (lat. *sīccus* > fr. *sec*; lat. *crēdit* > fr. *croit*). La fel, în franceză are loc diftongarea lui [ō] în [ou > eu] în orice tip de silabă (a se vedea exemplele de mai sus).

Sistemul vocalic de bază al României cunoaște și evoluții independente, dar adesea paralele. Transformările vocalice depind de locul de articulare și de gradul de apertură vocalică, de poziția vocalelor în silabă și în cuvânt, dar și de interacțiunea cu accentul, întrucât vocalele accentuate sunt mai susceptibile a fi supuse transformărilor complexe, în timp ce vocalele neaccentuate au dispărut, au amuțit sau și-au dezvoltat variante libere.

Diftongările reprezintă evoluții prezente în numeroase limbi romanice.

Diftongarea lui [ǣ] în [ie] este frecventă pe teritoriul de formare al românei, dalmatei, retoromanei și spaniolei. Dacă în primele trei fenomenul are loc în silabă deschisă, în spaniolă apare atât în silabă deschisă, cât și în silabă închisă. În italiană și franceză este mai puțin frecvent, iar în occitană nu există.

¹Vorbim, de fapt, despre abandonarea opoziției fonologice dintre vocalele scurte și cele lungi și înlocuirea ei cu opoziția dintre vocalele închise și deschise.

lat. *pĕtra* > rom. *piatră* (dintr-un mai vechi *pieatră*), it. *pietra*, fr. *pierre*, sp. *piedra*

lat. *fĕrrum* > rom. *fier*, it. *ferro*, fr. *fer*, sp. *hierro*

Diftongarea lui [ō] în [uo] este un fenomen propriu romanicei apusene, întâlnit mai frecvent în spaniolă și mai puțin frecvent în italiană și franceză, unde se produce numai în silabă deschisă. În spaniolă diftongul apare sub forma [ue], în timp ce în franceză se monoftonghează în [ō]:

lat. *nōvus* > it. *nuovo*, fr. *neuf*, sp. *nuevo*

Acesta din urmă se încadrează în fenomenul de „diftongare franceză”, alături de diftongarea lui [ē] în [oi]. Acesta este numit mai mult sau mai puțin propriu așa, întrucât se întâlnește și în italiană și retoromană.

Metafonia lui [é] și [ó] (în condiția existenței în silaba următoare a uneia din vocalele *a*, *ă*, *e*) este un fenomen românesc întâlnit în toate dialectele limbii noastre:

lat. *mĕnsa* > arom., megl. *measă*, dacorom. *masă*

lat. *mórtem* > arom., dacorom. *moarte*, istrorom. *morte* (cu *oa* > *o* ulterior)

Datorită tendințelor manifestate mai sus, numărul diftongilor a crescut în română și franceză, însă apoi în franceză vechii diftongii s-au redus din nou, astfel încât, azi, această limbă este săracă în diftongi.

Într-adevăr, alături de diftongări, monoftongările constituie o tendință relativ constantă în limbile romanice. Există monoftongări de dată latină și monoftongări romanice. Ilustrăm primele:

au > *ō* > *ō*: *cauda* > *coda* > it., sp. *coda*, fr. *queue* (*o* se diftonghează ulterior, apoi se monoftonghează)

ae > *e*: *caelu* > rom. *cer*, it. *cielo*, sp. *cielo*, fr. *ciel* (*e* se diftonghează apoi în mod normal la *ie*, mai puțin în română)

oe > *e*: *poena* > it., sp. *pena*

O evoluție la nivel vocalic este observabilă în special în limbile franceză și portugheză, precum și în câteva dialecte italiene, în nazalizarea vocalelor urmate de consoanele nazale *m* și *n*. Procesul nazalizării cunoaște diferite faze evolutive: de la nazalizarea parțială a vocalei și păstrarea consoanei nazale, până la nazalizarea totală a vocalei și dispariția totală a consoanei. Franceza și portugheza au atins faza totală a nazalizării, iar în plus în franceză opoziția vocale orale – vocale nazale are și rol fonologic (*champ* – *chat*; *an* – *âne*). În privința francezei fenomenul se produce între secolele al XI-lea și al XIV-lea, ca apoi în secolele al XVI-lea – al XVII-lea să se înregistreze o denazalizare reprezentată fie prin căderea consoanei nazale, atunci când silaba este închisă (*manu* > *main*: vechea fr. [mĕn] > fr. [mĕ]), fie prin denazalizarea vocalei, atunci când silaba este liberă (*an-nee*: v. fr. [ã'ne] > fr. [a'ne]).

Fenomenul nazalizării a împiedicat de multe ori diftongarea lui [ĕ] și [ō] în [ie], respectiv [uo]:

lat. *respondet* > it. *risponde*

lat. *abscondere* > it. *ascondere*

lat. *bene* > rom. *bine*, occ. *ben*

Explicația constă în faptul că nazalizarea determină, totodată, și închiderea vocalelor. În ilustrările de mai sus cele două vocale în discuție au devenit de timpuriu vocale închise, ceea ce, în mod natural, a împiedicat diftongarea lor.

Dacă tendințele discutate și ilustrate mai sus au vizat vocalele accentuate, și în ceea ce privește vocalele neaccentuate se constată pierderea opoziției de cantitate în favoarea celei de calitate. De asemenea, monoftongările sunt aceleași:

lat. *auricula* > it. *orecchia*, sp. *oreja*, fr. *oreille*,

dar diftongările diferă.

Datorită pronunțării cu o intensitate mai scăzută, vocalele neaccentuate sunt supuse mai multor transformări. Când intensitatea este diminuată în mod constant, ele se reduc și uneori chiar dispar. De asemenea, ele se pot închide din aceleași cauze. Importante sunt pentru aceste vocale poziția față de accent și poziția în ansamblul cuvântului. Cele mai rezistente sunt vocalele posttonice finale și cele protonice inițiale. Rezistența acestora se explică prin faptul că adesea vocalele finale constituie terminații (au rol morfologic), iar cele inițiale, deși neaccentuate, se pronunță cu o intensitate ceva mai ridicată.

Dintre vocalele posttonice finale, [-a] se păstrează mai bine în italiană și spaniolă, iar în franceză se labializează în secolul al XV-lea, apoi amuțește în secolul al XVII-lea; [-e] și [-i] se păstrează mai bine în italiană și română, în timp ce în franceză și occitană se reduc; [-o] și [-u] au o soartă asemănătoare și adeseori se confundă:

lat. *lingua* > rom. *limbă*, fr. *langue*, it. *lingua*, sp. *lengua*, ptg. *lingoe*

lat. *bene* > rom. *bine*, it. *bene*, fr. *bien*, sp. *bien*, ptg. *bem*

lat. *oculi* > rom. *ochi*, it. *occhi*, sp. *ojos*, ptg. *olhos*

lat. *cornu* > rom. *corn*, it. *corno*, fr. *cor*, sp. *cuerno*, ptg. *corno*

lat. *quando* > rom. *când*, it., sp., ptg. *quando*, fr. *quand*

Dintre vocalele protonice inițiale, [a-], [i-] și [u-] excelează în rezistență, în timp ce [e-] și [o-] se păstrează mai puțin bine, în general din cauza unei tendințe de închidere manifestată încă în latina populară:

lat. *argentum* > rom. *argint*, it. *argento*, fr. *argent*

lat. *amicum* > it. *amico*, fr. *ami*, sp., ptg. *amigo*

lat. *hibernum* > rom. *iarnă*, it. *inverno*, sp. *invierno*, fr. *hiver*

lat. *nepotem* > rom. *nepot*, it. *nipote*, occ. *nebot*

Tendința timpurie de închidere a lui [o-] în [u-] explică reflexele din multe limbi romanice ale unor cuvinte latinești precum:

corona > rom. *cunună*, it. de nord *kuruna*, fr. *couronne*

dolorem > rom. *durere*, fr. *douleur*

Vocalele mediale neaccentuate se reduc adesea și dispar, având drept cauze intensitatea mai redusă și lipsa valorilor gramaticale². O tendință constantă de reducere și dispariție a vocalei din silaba penultimă se observă în cuvintele proparoxitone încă din latina populară, fenomen care a lăsat urme în limbile romanice:

lat. *calidus* > *caldus* > rom. *cald*, it. *caldo*, fr. *chaud*, sp., ptg. *caldo*

lat. *viridis* > *viridis* > rom. *verde*, it. *verde*, fr. *vert*, sp., ptg. *verde*

Dispariția vocalei protonice mediale este foarte rară în spaniolă, în portugheză vocala aceasta se păstrează de cele mai multe ori, iar în franceză se reduce și dispare:

lat. *delicatus* > sp. *delgado* (dispare după laterala *l*)

lat. *armatura* > fr. *armeure*

Un alt fenomen vocalic pe care vrem să îl aducem în discuție având în vedere vasta lui răspândire în special în România apuseană este transformarea necondiționată a lui [ū] în [ü]. Această arie de răspândire este de natură să ofere indicii cu privire la vechimea și direcțiile de răspândire ale fenomenului. El se întâlnește în „limbile franceză și provensală, în dialectele galo-italice (genovez, piemontez, cea mai mare parte a dialectului lombard și în partea de nord a dialectului emilian), în unele graiuri portugheze și în grupurile vestic și central ale limbii retoromane”³.

Transformarea în discuție este atribuită de unii lingviști influenței substratului celtic. Pentru aceasta pledează în primul rând constatarea că teritoriile romanice în care [u] a devenit

²Spre deosebire de vocalele posttonice finale care reprezintă adesea desinențe ale cuvântului respectiv.

³Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965, p. 248.

[ü] ar coincide cu teritoriul locuit mai demult de celți (Galia transalpină și Galia cisalpină). În al doilea rând și în limbile celtice de azi vocala [ü] are o frecvență deosebită.

Lingviștii care combat originea celtică a acestei transformări vocalice aduc în sprijinul lor argumentul că ea se întâlnește și în teritorii romanice unde nu au locuit niciodată celți, precum și că nu peste tot unde celții au trăit se întâlnește în idiomurile respective un [ü] în loc de mai vechiul [u]. În plus, chiar în Franța, unde [ü] este astăzi aproape general, el nu pare să aibă aceeași vechime.

Punctul comun stabilit de ambele categorii de cercetători este relevarea vechimii diferite de la o limbă la alta a acestui fenomen de transformare vocalică și uneori, în cadrul uneia și aceleiași limbi. Implicit, aceasta înseamnă că pronunțarea lui [u] ca [ü] s-a extins treptat de la o zonă lingvistică la alta. Dăm câteva exemple:

lat. *frūctus* > rom. *fruct*, it. *frutto*, fr. *fruit*, occ. *früch*, ptg. *fruto*

lat. *sursum* > rom. *sus*, it. *sus*, fr. *dessus*, occ. *süs*, sp., ptg. *suso*

Observație: în limba română, această vocală, precedată de un sunet palatal, devine *i*, prin asimilare: *includo* > *încl'ud* > *închiud* > *închid*. Fazele intermediare sunt confirmate și de unele cuvinte vechi slave, consideră Iorgu Iordan.

O ultimă tendință, cea de posteriorizare, se întâlnește cu deosebire în limba română. Aceste „legi” fiind, în general, cunoscute, vom exemplifica doar:

a) Sub influența labialelor, dar și a poziției în silaba următoare a unor vocale nepalatale, vocala *e* devine o vocală medială:

lat. *fetus* > rom. *făt*

lat. *verus* > rom. *văr*

b) Sub influența lui *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț* și *r*, pronunțate dur, vocala anterioară *i* se transformă în vocala medială *â* (*î*). Această transformare apare dialectal:

sitâ > *sâtâ*

zid > *zâd*

și > *șî*

țin > *țân* etc.

În cazul lui *r*, vorbim atât de modificări vechi, cât și mai noi, dialectale:

lat. *rideo* > *râd*

strig > *strâg*

Este foarte adevărat că dezvoltarea fonologiei a creat baze noi pentru a înțelege mecanismele schimbărilor fonetice. Acestea s-au petrecut într-un interval lung de timp, trecând prin variațiile fonetice de la nivelul cuvântului (variante articulatorii), prototipizarea sunetului (alofone), recunoașterea noului sunet drept sunet „normal” și apoi așezarea lui în rândul fonemelor constituite ale limbii (fonologizarea). Generalizarea unei schimbări fonetice pe un teritoriu geografic întins (cum e și cel al României) ia mai multă vreme decât normalizarea sa în interiorul spațiului respectiv. Schimbările pleacă de la nivelul vorbirii, nu de la cel al limbii, motiv pentru care variantele fonetice sunt mai întâi contingente. Deși sistemul fonologic al unei anumite epoci istorice constituie baza pe care se produc aceste variante, el nu determină transformările fonetice. Numărul fonemelor limbilor variază foarte mult, arătând libertatea pe care și-o acordă evoluția fonetică. Faptul acesta nu împiedică, însă, posibilitatea de a percepe la scară largă, după cum s-a observat și în familia limbilor romanice, anumite linii directe ale transformărilor fonetice. S-a observat, astfel, rolul important al diftongărilor, al nazalizării sau al rezistenței vocalelor accentuate în schimbarea de la latină la limbile romanice. Este vorba despre particularități evidente ale limbilor romanice, care individualizează familia în cauză în cadrul familiei mari a limbilor indoeuropene.

BIBLIOGRAPHY

Glessgen, Martin-Dietrich, *Lingvistică romanică: domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014

Homorodean, Mircea, *Introducere în lingvistică romanică*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1978

Iordan, Iorgu, *Introducere în lingvistica romanică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965

Reinheimer Rîpeanu, Sanda, *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică*, Editura Bic All, București, 2001

Tagliavini, Carlo, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologie romanică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977